KOMUNIKAČNÉ DIMENZIE VÝPOVEDNÝCH ŠTRUKTÚR
(NA TEXTOCH PIESNÍ M. LASICU Z CD *LIPA SPIEVA LASICU*)

JANA KLINCKOVÁ

KLINCKOVÁ, Jana: Communication Dimensions of Utterance Structures (in the Lyrics by Milan Lasica). Jazykovedný časopis, 2010, Vol. 61, No. 1, pp. 57 – 63. (Bratislava)

This contribution deals with the utterances which come from Milan Lasica's lyrics and which are the carriers of various communication functions. In their interpretation we keep to the principles of communication-pragmatic theories. We also observe how the principles of semantic sentence construction are applied in the analyzed lyrics. We focus our attention not only on the means of language, which are the carriers of communication functions, but also on language-communication phenomena, whose role is to shift the text into an interactive position. We can state that the author's coding of ideas is projected into the structure of utterances, which are the reflection and result of the communicative intention and language-communication competences of the author of the lyrics.

Key words: conversational implicature and explicature, association automatisms, interactive pronouns, direct and indirect expressing of a communication function.

Téma interpretácie konkrétnych výpovedí nie je nová, ani neobvyklá, pretože s aspektmi podmieňujúcimi úspešné porozumenie súvisí realizovanie aktuálnych komunikačných funkcií výpovedí sa stretávame v každej modernej sémanticky orientovanej syntaxi. Vzhľadom na to, že komunikačné funkcie výpovedí zohrávajú dôležitú úlohu v komunikácii, zamerali sme svoju pozornosť na básnické texty, v ktorých sa strategický, logicko-myšlienkový zámer premieta do povrchovej, gramatickej a sémantickej roviny inak ako vo vecných textoch a v bežnej hovorenej komunikácii (Horecký, 1984).

Práve interpretácia komunikačných funkcií takýchto textov je komplikovanejšia, pretože príjemcom textu môže byť ktokoľvek, kto pieseň počúva, alebo text piesne číta. V odbornej literatúre sa v takýchto súvislostiach používa termín *neadresát*.¹

Hoci pri interpretácii výpovedí Lasicových textov sme mienili vychádzať z pragmatických presupozícií autora textov a potencionálneho príjemcu textu, aplikácia poznatkov z komunikačno-pragmatických teórií nebola jednoduchá a absolútne implikovateľná. Už prvé ponorenie sa do problematiky znamenalo potrebu zorientovať sa aj v interpretácii umeleckého textu. Interpretácia a nadinterpretácia

¹Adresátom rozumíme osobu (osoby), ktorým je výpoveď určená. Neadresátom môže byť jakýkoli (náhodný) posluchač alebo čtenář, jemuž výpoveď určena není (porov. Mluvnice češtiny, 1987, s. 310).

Umberta Eca bola síce v tomto inšpirujúca, ale nie celkom kompatibilná s naším zámerom. A to aj napriek tomu, že všestranný Umberto Eco hovorí: „... keď tvorím text nielen pre jedného adresáta, ale pre spoločenstvo čitateľov, viem, že ho **nebudú interpretovať v súlade s autorovými zámermi, ale v súlade s komplexnou stratégiou interakcií, ktoré zahŕňajú aj ich samotných, spolu s ich ovládaním spoločenskej pokladnice**. Spoločenskou pokladnicou mienim nielen daný jazyk ako súbor gramatických pravidiel, ale aj celý súhrn poznatkov, ktoré realizovali výkon tohto jazyka, najmä kultúrne konvencie, ktoré tento jazyk vytvoril, a samotné dejiny predchádzajúcich interpretácií mnohých textov, vrátane textu, ktorý čitateľ práve číta“ (1995, s. 69).

Čaro básnických textov je vlastne v tom, že výsledný zmysel textu, chápaný ako výsledok kooperácie pragmatických prostriedkov a významu jednotlivých výpovedí, vždy závisí od jeho príjemcov. Vzhľadom na ich rôznorodosť môže dôjsť k divergencii pri interpretácii textu na osi autor – príjemca. Napriek tomu, že aj pragmatik Richard Rorty, ktorý v mnohom nesúhlasí s Umbertom Eco, sa tiež nazdáva, že by sme sa mali vzdať nášho hľadania kódov, nepokúšať sa identifikovať štruktúrne mechanizmy textu a nemali by sme sa zaťažovať pokusmi zistiť, ako texty fungujú, predsa sme sa pokúsili odokryť pôvab Lasicových textov uplatnením jazykovo-komunikačného prístupu, ktorý v tejto situácii považujeme za vhodný.

Pri percepcii piesne autorský zámer dotvára interpret a príjemca/poslucháč textu piesni na pozadí komunikačného kontextu anticipuje, správne interpretuje, alebo ignoruje význam a komunikačnú funkciu a aktivuje len zmyslovú akceptáciu, ktorou je pri piesni melódia. Vzhľadom na to, že v prípade albumu *Lipa spieva Lasicu* ide o zaujímavé texty, výborného interpreta, príjemnú hudbu, pripúšťame i takúto možnosť percepcie. Nazdávame sa však, že takýto príjemca je ochudobnený o zážitok, ktorý je zakódovaný v Lasicových textoch. Podobne uvažuje aj Kornel Földvári, ktorý na prebale nosiča píše: „Lasica ako básnik pesničkových textov placho a zašifrované vysielajú signály o pochybnostiach a úzkostiach moderného človeka. Zľahka rozvinie tému pri ktorej už akosi automaticky čakáme zvyčajný pátos a sentimentalitu. Ibaže v rozhodujúcej chvíli nás v nich zaskočí irónia. Napodiv s úsmevom zmalichernené citové karamboly sú potom ešte bolestnejšie: pochybovačný úsmev skôr znásobuje, než aby tlmil stiesňujúci pocit pri srdci. Dalo by sa povedať, že práve irónia je vlastným hrdinom týchto telegrafických drám, chráni ich pred infiltráciou sentimentality a konvencie. Preto je tvorca najsilnejší v civilných, programovo priltmených či sebaironických polohách. Takto špeciálne postavené „antihitové“ texty môže pravdaže vyvážiť len spevák, pre ktorého je dôležité to, čo spieva, nie „imidž“ ani šoumenský výzor. Pokorne slúži hudbe i myšlienke ...“ (Kornel Földvári: prebal CD *LIPA spieva LASICU*).

V príspevku sa budeme venovať tým jazykovým prostriedkom, ktoré sú v albume *LIPA spieva LASICU* najčastejšie a zásluhou ktorých sú texty piesní prítlačivé

a počúvateľné. Autor ich využíva funkčne a premyslene. Zameriame teda pozornosť na konverzačnú explikáciu a implikáciu, na asociačné automatizmy, budeme sledovať využívanie interaktívnych zámen, ako aj priame a nepriame vyjadrovanie komunikačných funkcií vo výpovediach; z hodnotiacich postojov vyberáme prostriedky eticky hodnotiaceho postoja.

Konverzačná implikácia využíva na precizovanie významu výpovede lexikálnu valenciu slova. Takto vytvorené kolokácie prispievajú k sofistikovanému zážitku z textu:

... na jeseň zo stromov padajú drobné **lístky**, **lístky** do kina
... Včera som bol u doktora, opýtal som sa ho, ktorá **strana srdca** je tá boľavá.
Povedal mi, že **tá pravá**, žiadne drinky, žiadna káva, posunúť ju treba doľava.
Že keď bude **pravá vľavo** musím stravovať sa zdravo, nesmiem skrátka jesť, na čo mám chuť... **Pravá strana** srdca bolí, **ľavá** si to nedovolí, aj keď možno čosi pocíti ...

Milan Lasica nenecháva všetko na adresátovi a vo viacerých prípadoch „ochotne“ vysvetľuje svoj komunikačný zámer, pričom text nestráca na tenzii a príťažlivosti. Možno je to aj zásluhou jemnej ironie, ktorá sa vyskytuje aj v prípadoch **konverzačnej explikácie**.

• *dvadsať rokov som ťa miloval*
viem nemáš veľké nároky
tak pridám ešte dva roky
ak by som ti ešte za to stál

• *tridsať rokov som len popíjal*
ešte chvíľu vydržím
zapiš si to za uši,
bude to tak ako doposiaľ

• *pár rokov som tvrdo pracoval.*
pridám ešte pol roka
nerob zo mňa otroka,
nestačí ti, že som si Ťa vzal?

• *pol storočia som sa potľkal svetom som sa len tak potľkal.*
aj keď som klesol hlboko,
chcem tu byť ešte raz toľko
dlhšie by som to tu s Tebou ťažko vydržal.

Asociačné automatizmy vystupujú prevažne ako zovšeobecňujúce jazykové prostriedky. Ak sa však využijú ako jeden z prvkov kontrastu, vznikne zaujímavý ironizujúci kontext, ktorý dotvára zvolenú komunikačnú stratégiu piesne:

• *Neopúšťaj mesto, vidiek nie je liek, je to len zóna chodcov, raj pre dôchodcov. ..., kašli na vidiek aj s jeho zónou čistou len pre penzistov..., načo ti je les, potrebuješ stres, vidiek je rodná hruda a strašná nuda... nechod' na huby, to ťa zahubí ... Neopúšťaj mesto, nehľadaj idylu a zostaň len tam, kde si. Hory lúky, lesy, tie ťa nevyvedú z omylu* (Neopúšťaj mesto).

Jemná Lasicova lexikálna a syntaktická **irónia** v tematicko-pragmatickej rovine nielen elegantne, ale miestami aj láskavo zahmlieva ústredný motív, ale v povrchovej, obsahovo-jazykovej rovine zásluhou časovej a lokálnej deixy, teda slov so všeobecným, ale jednoznačným významom tento motív opäť oživuje a adresáta vracia do reality: ²

• *Je známych tisíc dôvodov raňajok s blízkou osobou vždy podľa toho, čo sa dialo predtým. Raňajky priamo v posteli, v posteli dvaja dospeli a doma čaká žena, muž a deti.*

• *Niekedy vyznie rozvážne, niekedy sklízne do vášne a ranná vášň nemá konca kraja...*

Dôležitým gramatickým prostriedkom vyjadrujúcim vzťah výpovede a komunikantov je morfológická **kategória osoby**, pretože jej funkciou je signalizovať, kto z komunikantov je alebo nie je účastníkom komunikačnej udalosti, o ktorej sa vo výpovedi hovorí, a teda syntakticky plní funkciu podmetu, sémanticky agensa deja. Pragmatickosť autorského zámeru je v navodení atmosféry veľmi osobnej komunikačnej situácie, čo sa mu darí aj tým, že využíva najmä **interaktívnu schopnosť zámen** 1. a 2. osoby sg., **výnimočne 1. osoby pl.**, založenú na stupni identity pragmatických presupozícií spoločných obom komunikantom (porov. Grepl – Karlík, 1986, s. 367 – 371):

• *Ja však k nemu nejdem, lebo ja sa túžim stretnúť s Tebou, Ty mi vidíš rovno do srdca* (U doktora)

• *nesmie to iná a ty smieš, nesmie to nikto iba Ty ... že možno práve do raja kráčame iba Ty a ja* (Mám túžbu)

• *myslím, že si to Ty, Ja + On* (Nostalgický motív)

• *ja sa stále systematicky ničím ...* (Prečo sa stále ...)

• *Ty si každé ráno doma ... Ty si mi súdená* (Ty si mi súdená)

• *(mám čas a) Ty si skvelá kočka, priviň sa ku mne tak, ako som Ti prikázal ..., prosím Ťa nebud' taká, povedz mi niečo, čo by som veľmi privítal* (Mám čas)

• *mám pocit, že Ti nestačím..., zaujať Ťa už nemám čím ..., ako premočené tričko lepím sa na Teba, ...mám pocit, že Ti vadím ..., vylož mi kufre pred dvere* (Chcem odísť)

² Irónia a kontrast sa presvedčivo a funkčne využívajú aj prostredníctvom konverzačných explikatúr.

• *tá vášeň na striebornom plátne je známa, tak to trochu skráťme: **Ona** je doňho a **on** do nej a láska v zakázanej zóne* (Romantika)

• *... keď sme začínali jazz bol už dospeljší ako **my**, ... možno sa pamätáš, že spievala **nám** Ella ... aj dixieland aj swing aj BePop dostali sa **nám** pod kožu, snád' tušili, čo **nám** chýba, vedeli čím **nám** pomôžu, že otvorila **nám** bránu k svetu, ktorý **nás** navždy pohltí, že nálada vždy k scatu je tu a nikto **nás** k nej nenúti* (Music USA).

Komunikačné funkcie odrážajú vzťahy, ktoré sa realizujú/nerealizujú alebo chcú/budú/majú realizovať medzi účastníkmi komunikácie. Na ich presvedčivosti sa zúčastňujú jazykové (lexikálne a gramatické) i paralingválne (intonácia, dôraz, pauza) prostriedky. V súvislosti so sledovanými textami treba poznamenať, že pri spievaní textov sa niektoré prostriedky (napr. konkluzívna kadencia, antikadencia) využívajú špecificky.

Vyjadrovanie komunikačných funkcií môže byť

• **priame**, dochádza k nemu tak, že funkčný potenciál jazykových prostriedkov je v súlade s aktuálnou komunikačnou funkciou výpovede. Ide spravidla o konvencionalizované výpovedné štruktúry frekventované pri oznámení, otázke, rozkaze, žiadosti a inej výzvy. V prípadoch, keď nie je možné využiť konvencionalizované formy, komunikačnú funkciu možno sprostredkovať pomocou tzv. explicitných performatívnych formulácií, ktoré majú štruktúru podrad'ovacieho alebo zloženého súvetia.

• **nepriame** vyjadrovanie sa realizuje vtedy, ak realizácia aktuálnej komunikačnej funkcie a jej interpretácia závisí najmä od komunikačného kontextu. Ide o nesúlad medzi funkčným potenciálom použitého jazykového prostriedku a aktuálnou komunikačnou funkciou výpovede.

V sledovaných výpovediach išlo o priame vyjadrovanie komunikačných funkcií a vyskytli sa najmä tieto typy výpovedí:

1. Výpovede s komunikačnou funkciou oznamovacou

- *Slzy sú len samá voda a srdce je len sval*
- *slzy sú kvapky vody a srdce je len sval*
- *neaktuálna óda, už som ti povedal, že slzy sú len voda a srdce je len sval.*

2. Výpovede s komunikačnou funkciou opytovacou

- *Nestačí Ti, že som Ti volal?*
- *Tak neplač, aký žiaľ?*
- *Čo bude v zime, keď sú stromy holé, kam premietnu sa naše bóle?* (Romantika)
- *Mám túžbu, **kto** ju podporí* (Mám túžbu)

3. **Výpovede s výzovou komunikačnou funkciou** (v sledovaných textoch ide o prosbu a radu, či varovanie). Jednotlivé druhy výzovej komunikačnej funkcie

sa líšia tým, nakoľko je autor zainteresovaný na realizácii propozičného obsahu, t. j. ako nalieha, nástojí na plnení svojho zámeru. Imperatív – ako formu vyjadrujúcu rôzne výzvy – môže vo svojej jednoznačnosti modifikovať bezprostredná blízkosť častíc (*tak, ešte*), alebo jeho postavenie na začiatku výpovede, pretože v tejto pozícii môže fungovať ako kontaktor:

• *neopúšťaj mesto, kašli na vidiek ... neopúšťaj mesto, nehľadaj idylu ... spomeň si, na námestí, tam sa nás zmestí, tak neopúšťaj mesto ...* (Neopúšťaj mesto)

• *...ak nevidím, tak posviet' mi... prosím ťa, ešte nezhasni ... nezhasni, ešte chvíľu sviet', nechaj to svietiť na chvíľu, aby nedošlo k omylu* (Mám túžbu).³

Emocionálne postoje k propozičnému obsahu výpovedí vyjadrené v komunikačných funkciách výpovedných štruktúr možno hodnotiť tiež ako **explicitné vyjadrovanie postoja** (oznámene), a to prostredníctvom lexikálno-slovesných alebo slovesno-menných postojových predikátorov (podrad'ovacie súvetie, častice). Pre nás je zaujímavý jediný evalvačný postoj, a to **postoj eticky hodnotiaci**. Opiera sa o využitie tých prvkov, ktoré nesú význam správnosti/ nesprávnosti uskutočnenia obsahu výpovede:

• *Je* (← hodnotenie sa týka len spôsobu, akým bola/je propozícia niekým realizovaná) *známych tisíc spôsobov raňajok s blízkou osobou, vždy podľa toho, čo* (← hodnotenie vyjadrené vedľajšou vetou uvedenou vzťahným zámenom *čo* sa vzťahuje na výsledkový predmet) *sa dialo predtým. Raňajky priamo v posteli, v posteli dvaja dospeli a doma čaká žena, muž a deti.*

• *v šáločke káva dopitá nikto sa teraz nepýta, kedy sa koná* nutný návrat z *raja*.
• *A nikto sa ich nepýta, či najedia sa dosýta, kým hniezdo lásky celkom nevychladne.*

Záver

Jazykovo-komunikačný pohľad na Lasicove texty piesní poukazuje na funkčné a premyslene pôsobivé využívanie jazykových prostriedkov, čo sme ilustrovali na príkladoch, ktoré dokumentovali, že:

• každé použitie gramatického prostriedku je jedinečné, hoci niektoré syntaktické vzťahy možno generalizovať

• pragmatická stratégia sa často dosahuje referenčnou podmienenosťou tzv. indexov (osobné zámená) a situačnej deixy, pričom konexiu a kohéziu „zabezpečujú“ paralingválne prostriedky. Pragmatické javy možno zovšeobecňovať len zriedkavo alebo vôbec, pretože ich okazionálnosť podlieha charakteristike konkrétnej komunikačnej situácie

³ Tieto verše sú tiež príkladom na sympatické kolokácie slovies *svietiť* a *zhasnúť*.

- štruktúra výpovedí sa takmer dôsledne zakladá na slovesnej predikácii
- morfológiky texty charakterizuje vysoká frekvencia autosémantických slov, ktoré interpret vo svojom podaní aj dôsledne artikuluje, a to až tak, že miestami stiera rozdiel medzi dôrazom a prízvukom.

Tieto konštatácie potvrdzujú predpoklad, že text piesní je založený na autor-skom výsostne individuálnom kódovaní myšlienok a jeho jazyk bezprostredne súvisí nielen s komunikačným zámerom a komunikačnou stratégiou, ale aj s autorovou kompetenciou a performanciou. V tomto kontexte je vhodné citovať Ferdinanda de Saussura o fungovaní jazyka v podobných komunikačných situáciách: „Z tohto pohľadu možno **jazyk** prirovnať k symfónii, ktorej **realita je nezávislá na spôsobe prevedenia; chyby, ktorých sa hudobníci, ktorí ju hrajú, môžu dopustiť, túto realitu nijako neohrozujú**“ (Saussure, 1989. s. 53 – 54).

Bibliografia

- ECO, Umberto et al: Interpretácia a nadinterpretácia. Ed. S. Collini. Bratislava: Archa 1995.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Mluvnice češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986.
- HORECKÝ, Ján: Pragmatická štruktúra umeleckého textu. In: Štylistické otázky textu. Zborník materiálov. Red. F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 116 – 124.
- Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha: Academia, 1987.
- LIPA SPIEVA LASICU. [CD-ROM]. Bratislava, Váhovce, júl – september 2005, (s. n.).